

- <sup>1</sup> Příklady specifických procesů a nebezpečí zkresení spojených s různými formáty faktografických dotazů uvádějí Tourangeau, Rips a Rasinski [2000: 230].
- <sup>2</sup> Komplexita vlivů je ovšem i zde značná a efekt vysoké či nízké frekvence odpovědní stupnice se neomezuje pouze na rozhodovací fázi. Respondenti ji třeba v tomto příkladu velice pravděpodobně použijí i k interpretaci otázky, kdy se její pomocí pokusí odvodit, zda mají do celkového součtu zahrnout všechny čas, kdy jsou v blízkosti

- puštěné televize (např. i při vaření, čtení, domácí práci atp.), nebo pouze čas, kdy ji cíleně sledují [Sudman, Bradburn, Schwarz 1996: 219].
- <sup>3</sup> Podrobněji o problematice rozsahu škál Sudman, Bradburn, Schwarz [1996: 92-98, 218-222] nebo Tourangeau, Rips, Rasinski [2000].
- <sup>4</sup> Teoretické shrnutí a vysvětlení základních teorií nabízejí Sudman, Bradburn, Schwarz [1996: 130-162].

*Jiří Vinopal vede Centrum pro výzkum veřejného mínění SOÚ AV ČR, v.v.i. V roce 2007 dokončil doktorský program sociologie na katedře sociologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, kde v současné době vyučuje metody a techniky sociologického výzkumu. Odborně se zaměřuje na oblast metodologie sociologických výzkumů, zejména na využívání kognitivních přístupů při konstrukci výzkumných nástrojů.*

*Lze ho kontaktovat na adrese: [jiri.vinopal@soc.cas.cz](mailto:jiri.vinopal@soc.cas.cz)*

## Kouření a alkohol u dětí na základních školách Jihočeského kraje\*

Markéta Kastnerová

### Smoking and alcohol by the children in the basic schools of the region of South Bohemia

**Abstract:** Smoking became the important and relevant health and social problem in the Czech republic as well as in the world. Tobacco together with alcohol is the first habit forming substance, which the child contacts or which somebody offers to him. The aim of the research is to map the situation of using of legal drugs, tobacco and alcohol, by the children in the basic schools of the region of South Bohemia. The pupils of the 4th- 9 th classes of basic schools of region of South Bohemia of age 10 – 16 years present the basic group. The methods of questioning, technique questionnaire was used for the primary collection of data. More than the tenth of children - 12 % are the regular smokers – they smoke every day. Regular strong smokers, who smoke regularly more than 10 cigarettes a day, present more then 3 %. The most often beginning of the regular (daily) smoking is about 12 and 13 years. Only 16 % adolescents have never drunk the alcohol, less than half of them did not drink it in the last month. Only 57 % of respondents have never been drunken. The biggest popularity of beverages among the teen-agers has traditionally the beer followed wine and then destillates. The biggest experiences with alcohol had got the questioned people until 10 years of age.

**Keywords:** smoking, alcohol, youth

### Úvod

Kouření se stává významným a závažným problémem zdravotnickým, ale i celospolečenským nejen u nás, ale i ve světě [Čermák 2005: 14]. Tabáková epidemie začala s příchodem 20. století, kdy se cigarety začaly vyrábět masivně strojově [Kastnerová, Žižková 2007a: 81]. V Evropě i ČR je kouření příčinou každého pátého úmrtí, a to především na kardiovaskulární nemoci, dále způsobuje asi třetinu onkologických onemocnění, přes 80 % chronických plicních onemocnění a další nemoci ve všech klinických oborech [Kastnerová, Žižková 2007b: 183]. V ČR je každoročně 18 000 úmrtí, tedy 50 denně, způsobeno kouřením. Bohužel, celosvětovým trendem je,

že začátky kouření se posunují do stále nižších věkových skupin [Králiková et al. 2005: 327].

Tabák bývá v našich podmínkách spolu s alkoholem první návykovou látkou, s níž se dítě setká nebo kterou mu někdo nabídne. Na prevenci problémů způsobených tabákem a alkoholem se proto dá nacvičit to, co dítě upotřebí i ve vztahu k jiným návykovým látkám. Dítě, které umí odmítnout cigarety a alkohol, dokáže snadněji v pozdějších letech odmítnout i pervitin nebo heroin. Podobně jako u alkoholu je i u tabáku důležité rozvíjet schopnost dětí čelit reklamě. Právě reklama tabákových výrobků je často vysloveně cílena na děti a dospívající [Nešpor 2002: 6].

Od počátku 90. let byla v České republice realizována celá řada průzkumů zjišťujících výskyt užívání legálních a nelegálních drog. Celopopulační studie jsou zaměřeny na dospělé populaci obvykle ve věkovém rozmezí 15–64 let a jsou většinou prováděny formou dotazníkových průzkumů nebo za využití krátkého strukturovaného interview. V České republice se celopopulačními studii zabývá Centrum pro výzkum veřejného mínění (CVMM) při Sociologickém ústavu Akademie věd [www.cvmm.cas.cz], Ústav zdravotnických informací a statistiky (ÚZIS), Státní zdravotní ústav (SZÚ) a Psychiatrické centrum Praha (PCP).

Druhou skupinou výzkumů, zahrnující mladistvou populaci ve věku 15 – 18 let, jsou tzv. „školské studie“. Evropská školní studie o alkoholu a jiných drogách (ESPAD) je mezinárodní projekt zaměřený na průzkum užívání návykových látek mezi mládeží ve věku 16 let. První vlna projektu proběhla v ČR v roce 1995, kdy se do ní zapojilo 2 962 respondentů, druhé vlny v roce 1999 se zúčastnilo 3 579 respondentů v tomto věku, třetí vlna proběhla v roce 2003 (3172 respondentů) a poslední vlna v roce 2007 (3914 respondentů). V roce 2003 a 2007 byly pro účely srovnání regionálních rozdílů dotazování i mladiství věku 15–18 let a celkový počet dotazovaných byl tedy v roce 2003 vyšší než 15 000 a v roce 2007 než 10 000. Projekt je koordinován Skupinou Pompidou při Radě Evropy a Švédskou radou pro informace o alkoholu a drogách (CAN). Garantem projektu ESPAD v ČR je Psychiatrické centrum Praha ve spolupráci se Státním zdravotním ústavem, spolupracuje také Národní monitorovací středisko pro drogy a drogové závislosti. Studie je založena na české verzi mezinárodního dotazníku ESPAD a výsledky jsou proto plně srovnatelné s ostatními zúčastněnými evropskými státy. Projekt ESPAD je kromě užívání alkoholu a nelegálních drog zaměřen také na názory a postoje studentů k užívání návykových látek, dostupnost drog a další rizika v oblasti chování mládeže související s užíváním drog. Podle studie ESPAD se v porovnání s minulými lety rozdíly v kouření mezi pohlavími vyrovnávají. Výsledky studií ESPAD naznačují, že zdravotně nezávadoucí formy pití alkoholu jsou velmi rozšířené u chlapců a stávají se stále běžnějšími u dívek.

Dalším projektem realizovaným v ČR na národní úrovni je studie MAD („Mládež a drogy“), kterou realizovalo Centrální pracoviště drogové epidemiologie Hygienické stanice hlavního města Prahy v letech 1994, 1997 a 2000. Původní podoba studie z r. 1994 se však výrazně změnila a v následujících dvou studiích z velké části využila metodiky citovaného projektu ESPAD. Studie byla zaměřena na studenty ve věku 14–19 let, v roce 1994 se jí zúčastnilo 8 334 respondentů, v roce 1997 již 14 282 studentů a v roce 2000 celkem 13 018 studentů. Studie probíhala na základě vlastního dotazníku CPDE, který do velké míry odpovídal metodologii projektu ESPAD. Zjišťovalo se užívání legálních i nelegálních návykových látek, postoje a celkový životní styl mládeže. Navíc se v roce 2000 sledovaly i „virtuální drogy“ jako gambling, hraní počítačových her a brouzdání po internetu. Kouření bylo v jednotlivých letech srovnatelné podle běžných ukazatelů množství vykouřených cigaret a podle pravidelnosti resp. frekvence, se kterou respondenti - tedy žáci základních škol - kouřili. Podíl kuřáků z řad školních dětí roste. Podíl nekuřáků v posledních ročníchích základních škol klesl o devět procent, podíl výjimečných či příležitostných kuřáků zůstal stejný, ale podíl pravidelných

kuřáků, stouply. U cigaret je riziko návyku v raném věku silné. Cigarety nepatří k typicky přechodným drogám. Ti, kdo jsou silnými kuřáky už v dětství a mládí, si tento zlozvyk většinou nesou do dospělosti, nebo se ho jen obtížně zbavují. Abstinentsů a zcela výjimečných konzumentů na základních školách mezi lety 1994 a 2000 ubylo a těch, kteří holdují alkoholu, podstatně přibýlo. Rozdíly v míře abstinence mezi oběma časovými body vysvětluje zejména růst podílů svátečních, tedy těch, kteří se alkoholu napijí jednou, dvakrát za měsíc. V první půli devadesátých let jsou - podobně jako u tabakistů - oproti údajům za rok 2000 posíleny nejmladší kategorie dětí, které již mají první „opici“ za sebou. Podíly prvních zkušeností s alkoholem u šestnáctiletých respondentů na základních školách jsou v obou vzorcích nízké [Polanec et al. 2001a: 22].

Mezinárodní studie Health and Health Behaviour in School-Aged Children“ (HBSC), garantovaná od roku 1994 Světovou zdravotnickou organizací a realizovaná v ČR Psychiatrickým centrem Praha, je zaměřená na zdravý a životní styl dětí na základních školách (ve věku 11, 13 a 15 let). Dalším rozsáhlým projektem zaměřeným na mladistvou populaci je výzkumná studie NEAD („Nealkoholové Drogy“) provedená na věkové skupině středoškoláků ve věku 15–19 let v letech 1996, 1998 a 2000. Realizátorem studie byl Psychologický ústav AV ČR. Studie se od předchozích liší především tím, že byla původně navržena jako malá regionální studie a teprve v průběhu doby byla prováděna ve více regionech (bývalých okresech) a díky zájmu těchto okresů se podařilo provést velmi zajímavé porovnání moravských a východočeských okresů. V r. 2002 bylo publikováno srovnání trendových řad z výsledků školních studií provedené v rámci projektu PAD („Projekt analýzy dopadů nové drogové legislativy v ČR. V rámci této sekundární analýzy byly vzájemně srovnány výsledky studií ESPAD a MAD (studie NEAD nemohla být do srovnání zařazena, neboť její výběrový soubor nebyl vytvořen na národní úrovni). Srovnání bylo provedeno na souboru 16letých středoškoláků, kteří tvořili společný referenční soubor obou studií.

Zde prezentovaný výzkum byl provedený jako školní studie zahrnující populaci ještě nižší věkové kategorie než u dosud provedených školních studií v ČR, což by mělo umožnit lépe zachytit nástup užívání a zneužívání legálních návykových látek, tabáku a alkoholu.

## Metodika a cíl výzkumu

Cílem výzkumu bylo zmapovat situaci u užívání legálních drog, tabáku a alkoholu, u dětí na základních školách Jihočeského kraje. Výzkum se nezaměřuje pouze na pravidelné uživatele těchto legálních drog, ale zaměřuje se na reprezentativní vzorek mladých lidí jen potenciálně (a pochopitelně i reálně) ohrožených legálními drogami. Jedná se o kvantitativní prevalenční výzkum zachycující zdravé mladé lidi a jejich sklony k sociálně, zdravotně a ekonomicky rizikovému chování.

Zaměření výzkumu na věkovou skupinu mladé populace vyplývá z úvahy, že v tomto období životního cyklu je populace v nejvyšší míře vystavena vlivu návykových látek a snadno drogám podléhá. Z výzkumů Krajské hygienické stanice v Praze z let 1994, 1997 a 2000, která zkoumala mladistvou populaci ve věku 14–19 let vyplývá, že mnoho čtrnáctiletých má s kouřením a alkoholem již bohaté zkušenosti. Abychom zachytili nástup prvních zkušeností a zneužívání těchto látek,

což je pro prevenci to hlavní, věkovou hranici jsme v rámci tohoto výzkumu posunuli níže - věkové rozmezí sledovaného souboru tedy bylo 10-16 let.

Základní soubor tvoří žáci základních škol Jihočeského kraje 4.-9. tříd, ve věku 10-16 let. Výběrový soubor byl více-stupňový. V prvním stupni výběru byli vybráni žáci základních škol Jihočeského kraje, ve druhém stupni výběru pouze žáci 4.-9. tříd. Pro primární sběr dat byla použita metoda dotazování, technika ve třídě vyplňovaného a sbíraného dotazníku. Metoda byla zvolena z několika důvodů: sběr dat se mohl odehrát v krátkém časovém úseku a respondenti mohli mít větší pocit anonymity. V každé škole, v níž byl prováděn výzkum, byla k dispozici zapečetěná krabice, do níž respondenti odevzdávali své dotazníky. Tímto způsobem byla zaručena absolutní anonymita zjišťovaných údajů. Dotazníkové šetření proběhlo na jaře roku 2006. Celkem bylo rozdáno 3000 dotazníků, nazpět se vrátilo 2764 dotazníků. Návratnost tedy činila 92 %. Při zpracování výsledků bylo nutné 114 dotazníků vyřadit, protože nebyly úplně vyplněny. Do výzkumu bylo tedy zahrnuto celkem 2650 dotazníků, které reprezentují výpovědi 7 % populační skupiny deseti- až šestnáctiletých základních škol Jihočeského kraje. Ve vzorku jsou paritně zastoupeny dívky (50 %) a chlapci (50,0 %). Základní soubor z hlediska věkového složení tvořilo 10 % desetiletých, 15 % jedenáctiletých, 16 % dvanáctiletých, 17 % třináctiletých, 17 % čtrnáctiletých, 18 % patnáctiletých a 8 % desetiletých.

## Výsledky

V oblasti kouření se sledovala pravidelnost resp. frekvence kouření a množství vykouřených cigaret v životním a měsíčním horizontu (aktuální kouření). Zjišťován byl také věk prvních zkušeností s kouřením. Uživatelé tabáku byli rozděleni na kuřáky a nekuřáky (abstinence). Kuřáci byli dle frekvence resp. pravidelnosti rozděleni na experimentátory (v životě kouřili, ale během posledního měsíce nekouřili), na příležitostné resp. sváteční kuřáky (kouřili s řidší než denní frekvencí v posledním měsíci) a na pravidelné kuřáky (kouřili s denní frekvencí). Pravidelní kuřáci byli rozděleni na slabé kuřáky (do 10 cigaret denně) a na silné kuřáky (více než 10 cigaret denně).

U pití alkoholu se sledovala frekvence pití alkoholu, frekvence opilosti v životním a měsíčním horizontu. Konzumenti alkoholu byli rozděleni na abstinenty (nikdy v životě nepili alkohol), na aktuální abstinenty (nepili alkohol v posledním měsíci), na příležitostné resp. sváteční pijáky (pili alkohol 1-2x v posledním měsíci) a na pravidelné pijáky (3x a více v posledním měsíci). Aktuální opilost v posledním měsíci byla rozdělena na častou opilost (3x a více za měsíc) a velmi častou opilost (10x a více za měsíc). Zjišťován byl také věk prvních zkušeností s pitím alkoholu a věk první opilosti.

## Diskuse

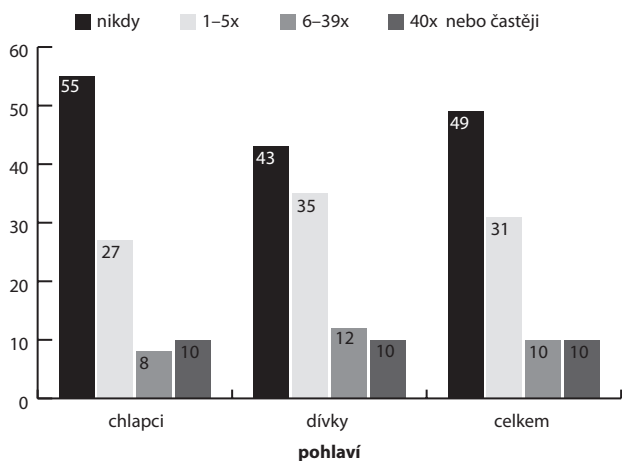
Nikdy v životě nekouřilo pouze 49 % respondentů, ostatní již tabák okusili. Jedná se poměrně o vysoké číslo vzhledem k tomu, že podle výzkumu Občané o kouření provedeného v roce 2008 Centrem veřejného mínění u populace starší než 15 let nikdy v životě nekouřilo 46 % dotazovaných. Podle šetření Mládež a návykové látky v České republice, provedeného

v roce 2000 v populaci 14 - 19 letých Krajskou hygienickou stanicí hlavního města Prahy, bylo 23 % dotazovaných úplně nekuřáky. Důležitý je ukazatel aktuální frekvence kouření - kouření v posledním měsíci: v posledních 30 dnech se zdrželo kouření tabáku 77 % dotazovaných, ostatní nikoliv, zatímco výzkum Mládež a návykové látky uvádí 59 % dotazovaných. Více než desetina dětí - 11 % je pravidelnými kuřáky - kouří denně. Výzkum Mládež a drogy z roku 2000 uvádí více jak pětinu (21 %) pravidelných kuřáků. Pravidelných silných kuřáků, kteří kouří pravidelně nad deset cigaret denně, jsou více než 3 % ze zkoumaného souboru deseti až šestnáctiletých. Ze srovnání studií MAD mezi roky 1994 a 2000 v jednotlivých letech vyplývá, že podíl kuřáků z řad školních dětí roste. Podíl nekuřáků v posledních ročních základních škol klesly o devět procent, podíl výjimečných či příležitostných kuřáků zůstal stejný, ale podíl pravidelných kuřáků, kteří po cigaretě sáhnou každý den, stouply dvojnásobně z 11 % v roce 1994 na 21 % v roce 2000. Podíl pravidelných silných kuřáků, kteří kouří více jak deset cigaret denně, stoupl z 2 % na 5 % [Polanecký et al. 2001a: 22]. Srovnáme-li výsledky výzkumu provedeného Jihočeském kraji v roce 2006 s výsledky výzkumu Mládež a návykové látky v roce 2000, děti zahrnuté do výzkumu Mládež a návykové látky mají větší životní zkušenosti s kouřením a jsou také více pravidelnými kuřáky, což může být ovlivněno vyšším věkovým složením sledovaného souboru (14 - 19 let) oproti námi provedené studii - v silném a pravidelném kouření vedli osmnácti- a zejména devatenáctiletí. Podobný vliv se projevil i v případě alkoholu. Podle rozsáhlé studie HBSC (The Health Behaviour in School Aged Children) dochází také ke zřetelnému nárůstu počtu kuřáků mezi dětmi: v roce 1994 kouřilo denně 8,8 % dětí ve věku 15 - 16 let, o 4 roky později v roce 1998 bylo v této věkové kategorii už 13,3 % pravidelných denních kuřáků [Hrubá et al. 2003: 29].

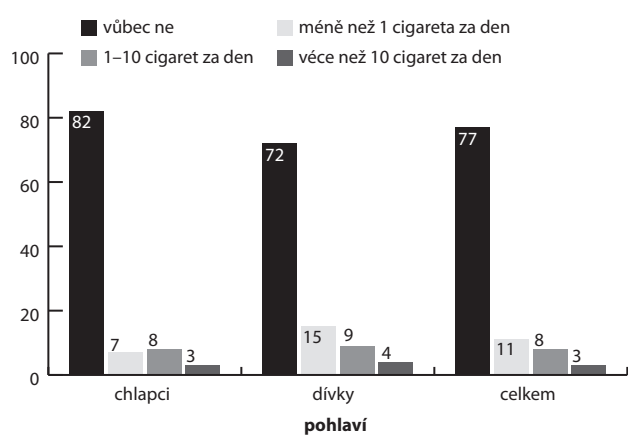
Rozdíl mezi dívkami a chlapci je patrný z poměru nekuřáků, kdy nikdy v životě nekouřilo 55 % chlapců a 43 % dívek. K těm bychom ovšem v životním horizontu měli přičíst ojediněle experimentátory, kteří si kouření zkusili maximálně pětkrát, a takových je u dívek 35 % a u chlapců 27 %. Z hlediska životního horizontu je zkušenost s kouřením u dívek tedy o něco vyšší než u chlapců. Dívky jsou také více často než chlapci aktuálními kuřáčkami (v posledních 30 dnech vůbec nekouřilo 72 % dívek a 82 % chlapců) a jsou častěji než chlapci příležitostnými kuřáky (15 % u dívek ve srovnání se 7 % u chlapců). Počet pravidelných kuřáků je u dívek a chlapců téměř vyrovnaný (13 % dívek a 11 % chlapců). Podobná situace se prokázala i ve studii Mládež a návykové látky v České republice, podle níž byly dívky stejně často jako chlapci aktuálními kuřáčkami, chlapci ale kouřili častěji pravidelně (denně) a více z nich je silnými kuřáky, zatímco více dívek zůstává u příležitostného či slabšího kouření.

Z hlediska životního horizontu zkušenosti s kouřením rostou s věkem. Zatímco nikdy v životě nekouřilo 72 % desetiletých, u šestnáctiletých nikdy v životě nekouřilo jen 25 %. 40x a častěji v životě kouřila 2 % desetiletých, u šestnáctiletých to bylo už téměř 36 %. Podíl aktuálních kuřáků obecně, zejména těch pravidelných a silných, také pravidelně narůstají s postupujícím věkem. V silném a pravidelném kouření tak vedou šestnáctiletí a následují je čtrnácti-, patnáctiletí. Zatímco u desetiletých tvoří silní pravidelní kuřáci necelé 1 %, u šestnáctiletých je to už téměř 13 %. Podobná situace se projevila v rámci

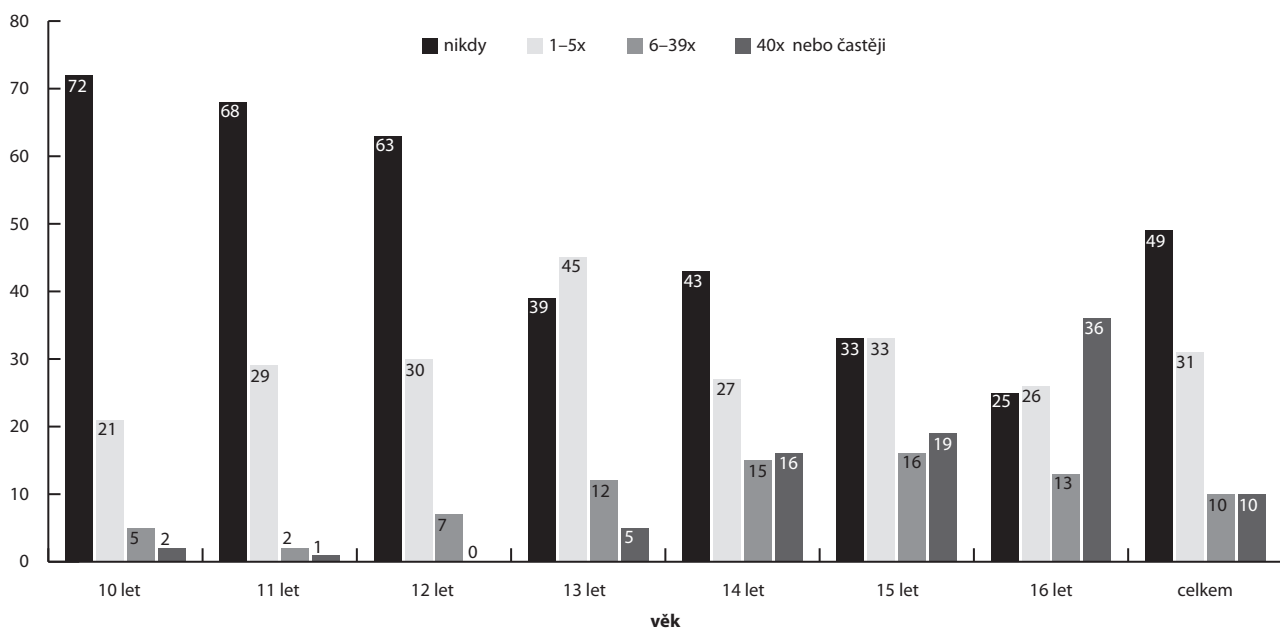
Graf 1: Kouření za život ve vztahu k pohlaví



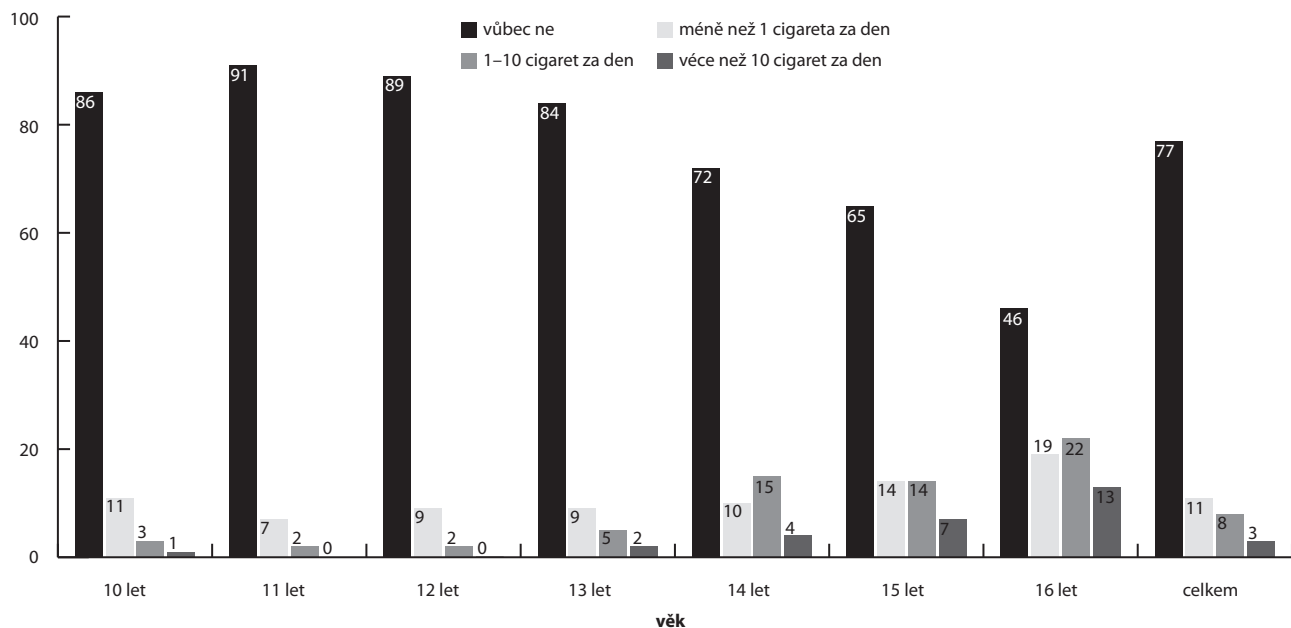
Graf 2: Kouření během posledních 30 dnů ve vztahu k pohlaví



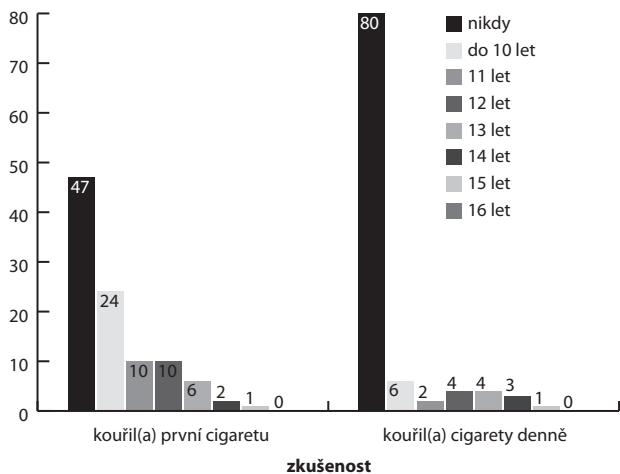
Graf 3: Kouření za život ve vztahu k věku



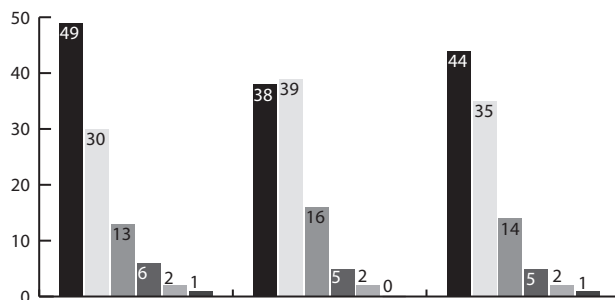
Graf 4: Kouření během posledních 30 dnů ve vztahu k věku



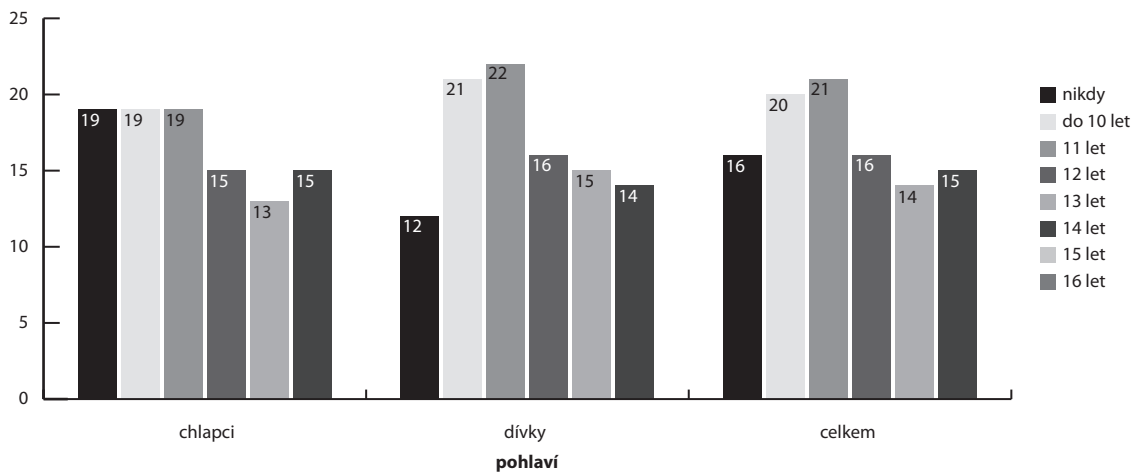
Graf 5: Věk prvních zkušeností s kouřením



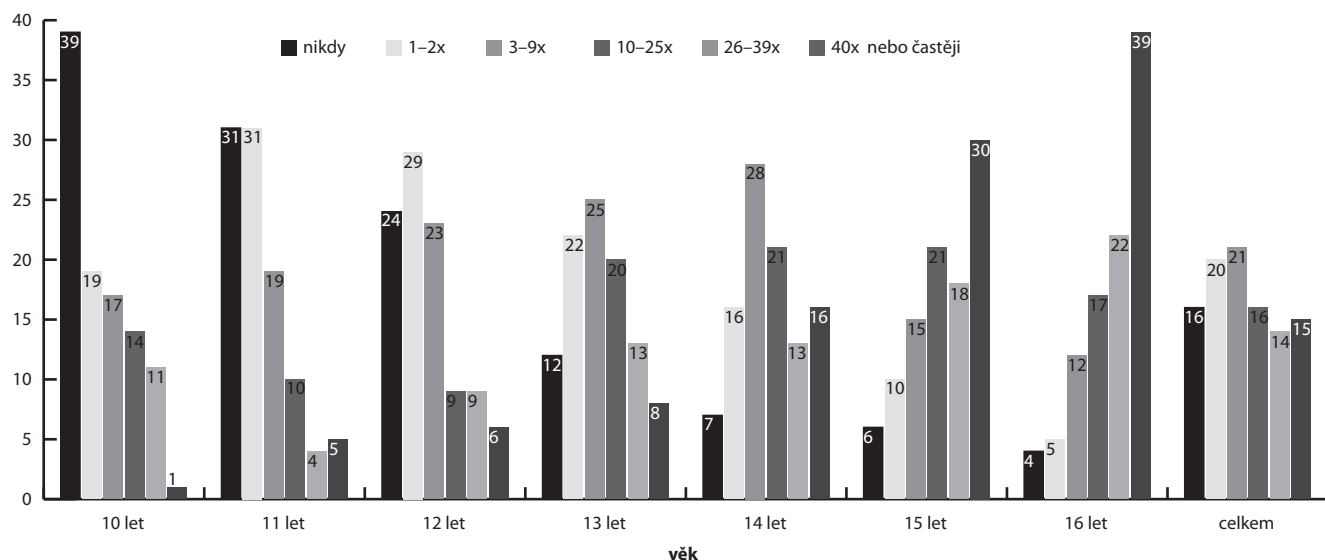
Graf 7: Pití alkoholu během posledních 30 dnů ve vztahu k pohlaví



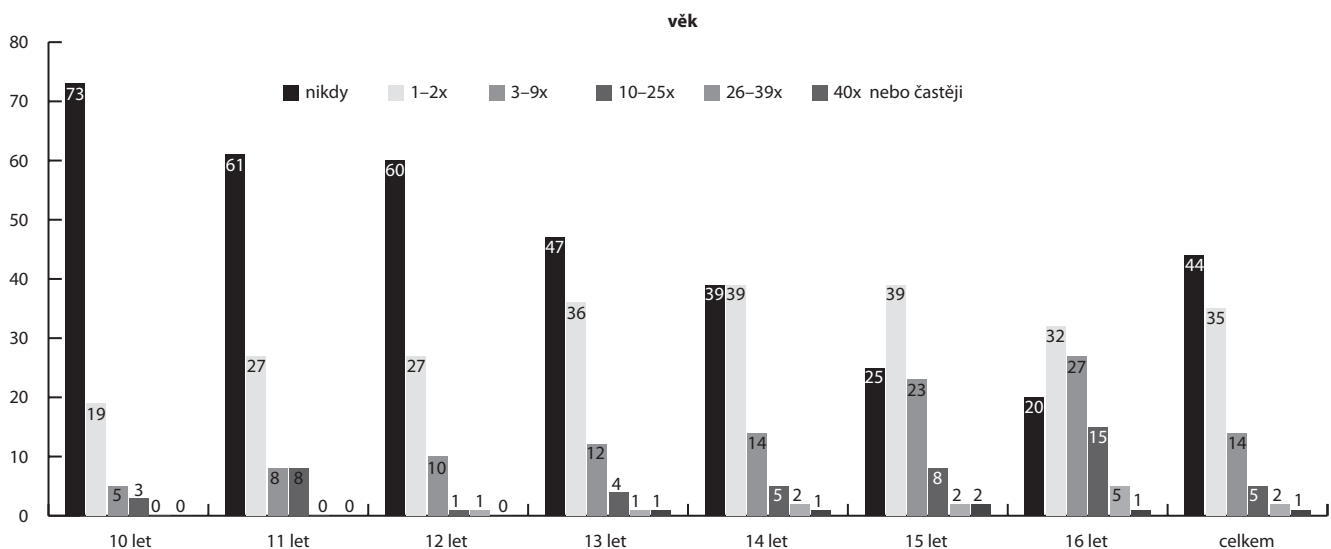
Graf 6: Pití alkoholu za život ve vztahu k pohlaví



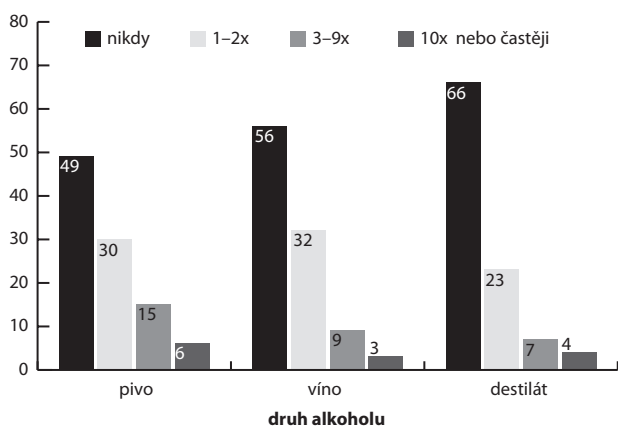
Graf 8: Pití alkoholu za život ve vztahu k věku



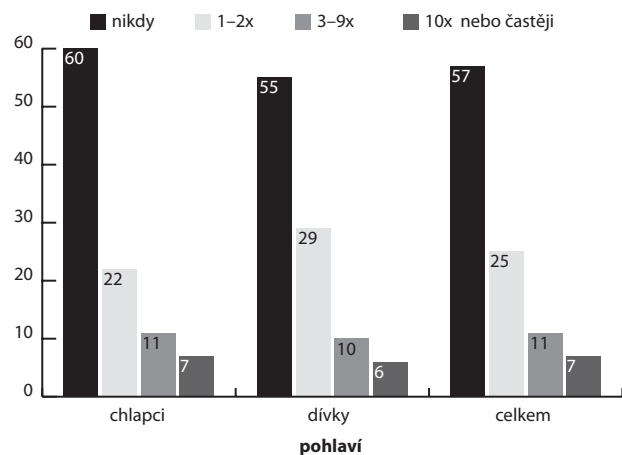
Graf 9: Pití alkoholu během posledních 30 dnů ve vztahu k věku



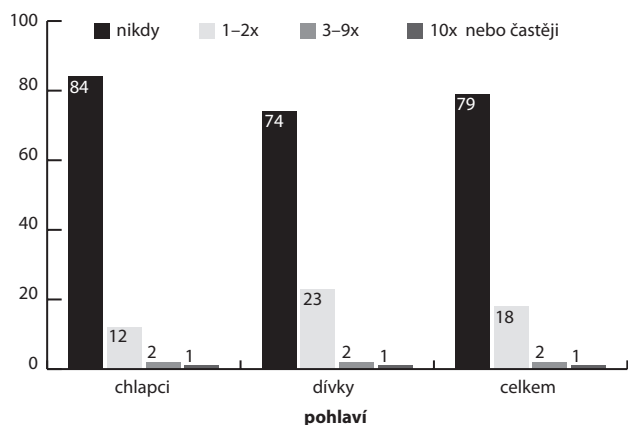
Graf 10: Pití jednotlivých druhů alkoholu během posledních 30 dnů



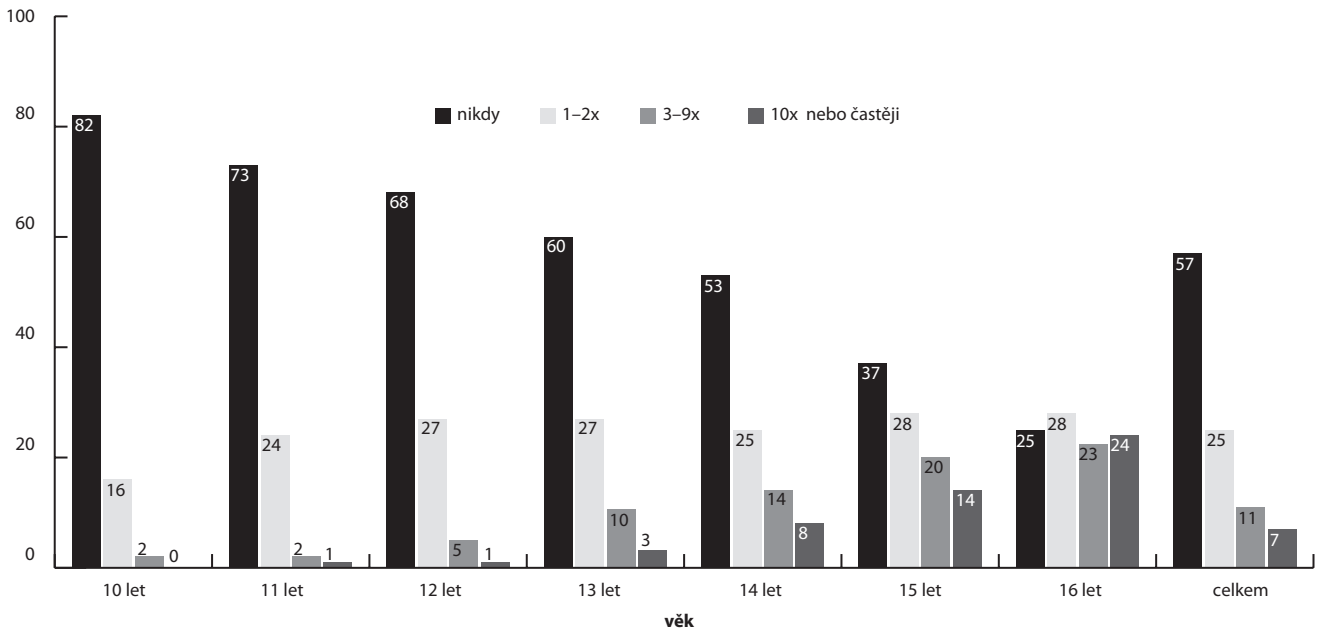
Graf 11: Opilost za život ve vztahu k pohlaví



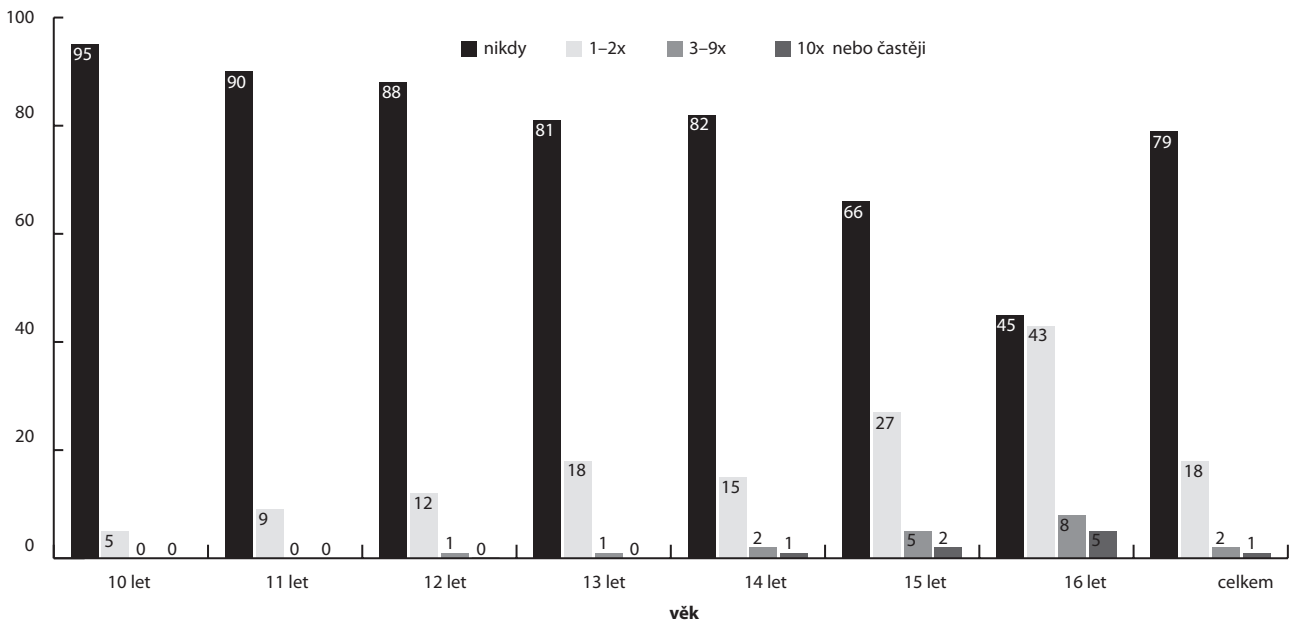
Graf 12: Opilost během posledních 30 dnů ve vztahu k pohlaví



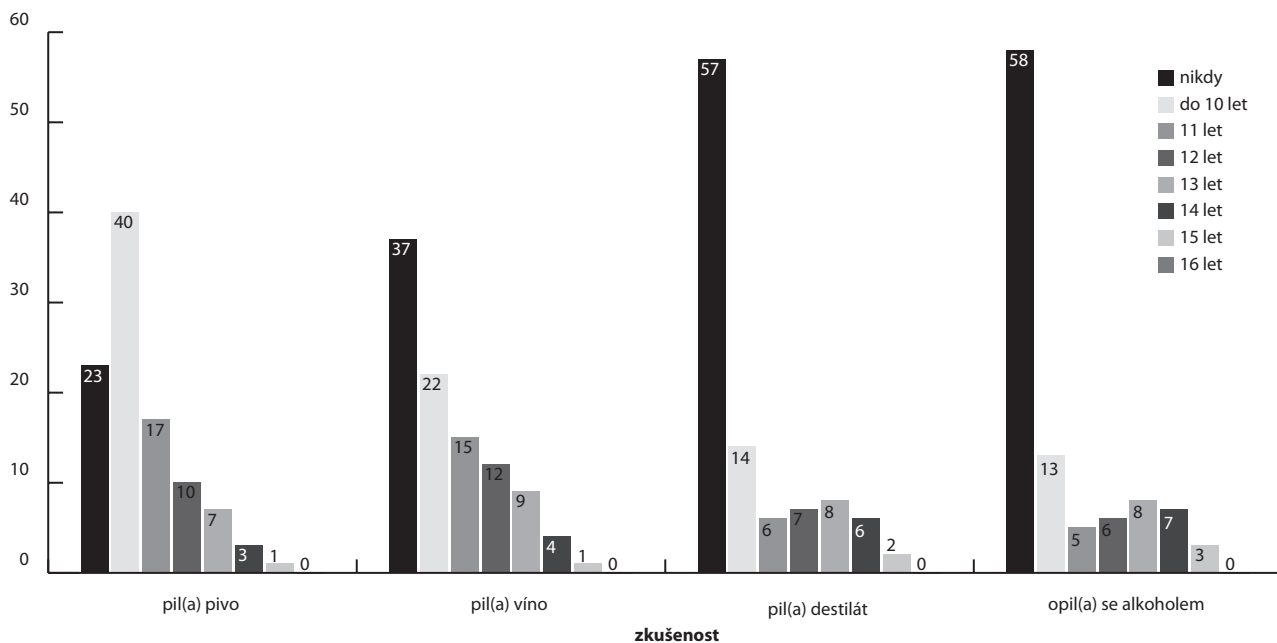
Graf 13: Opilost za život ve vztahu k věku



Graf 14: Opilost během posledních 30 dnů ve vztahu k věku



Graf 15: Věk prvních zkušeností s alkoholem



výzkumu Mládež a návykové látky z roku 2000, kde v silném a pravidelném kouření vedli osmnácti- a zejména devatenáctiletí: zatímco ve skupině čtrnáctiletých to byla necelá 2 % pravidelných silných kuřáků, ve věkové skupině devatenáctiletých to bylo již přes 13 % [Polanecký et al. 2001b: 20].

Z šestnáctiletých bylo téměř 35 % denními kuřáky a téměř 13 % silnými kuřáky. Podle studie ESPAD se v roce 2007 se vyskytovalo 25 % denních kuřáků a 8 % silných kuřáků, v roce 2003 27 % denních kuřáků a téměř 8 % silných kuřáků. V roce 1999 bylo silných kuřáků ve stejně staré populaci celkem 8,5 % a v roce 1995 5 %. V porovnání s minulými lety se rozdíly v kouření mezi pohlavími vyrovnávají [www.adiktologie.cz].

Do 10 let téměř čtvrtina všech dětí (24 %) vykouří svou první cigaretu a 6 % dětí se do 10 let stává pravidelnými kuřáky. Nejčastěji se potom s pravidelným (každodenním) kouřením začíná kolem 12 a 13 let. Po třinácti už podíl těch, kteří teprve začínají s pravidelným kouřením, prudce klesají. V prvé půli devadesátých let jsou výrazněji než na samém konci devadesátých let zastoupeny nejmladší skupiny kuřáků začátečníků do dvanácti let věku (14,9 % v roce 1994, 10,3 % v roce 2000). V roce 2000 jsou naopak o něco vyšší podíly těch pravidelných kuřáků, kteří s kouřením začali později, mezi 13.–16. rokem věku (22,3 % v roce 2000, 18,6 % v roce 1994) [Polanecký et al. 2001a: 22]. V souboru pražských středoškoláků zařazeném do mezinárodní studie ESPAD v roce 2003 (The European School Survey Project on Alcohol and Drugs) ti, kteří ve svém životě kouřili alespoň desetkrát, začínali kouřit v průměru ve věku 11,9 let (hoši) až 12,9 let (dívký). Silní kuřáci (10 a více cigaret za den) začínali kouřit v průměrném věku 11,8 let, slabší kuřáci o téměř rok později (12,6 let). Mezinárodní srovnání ukázalo, že kouření a jiné rizikové chování se

vztahem k návykovým látkám se u české mládeže vyskytovalo ve větší míře, než u vrstevníků z jiných evropských zemí [Hrubá et al. 2003: 29].

Abstinentů, kteří se úplně zdržují pití alkoholu, je ještě mnohem méně – pouhých 16 % adolescentů v životě alkohol nepožilo. Podstatný je ale údaj za poslední měsíc: jen necelá polovina dotázaných (44 %) v posledním měsíci alkoholu neholdovala. Podle údajů z výzkumu Mládež a návykové látky z roku 2000 nikdy alkohol nepožila pouhá 2,5 %, jen necelá čtvrtina dotázaných alkoholu neholdovala v posledním měsíci. Ze srovnání výsledků studie Mládež a drogy v letech 1994 až 2000 vyplývá, abstinentů a zcela výjimečných konzumentů na základních školách ubylo a těch, kteří holdují alkoholu, podstatně přibýlo. Rozdíly v míře abstinence mezi oběma časovými body vysvětluje zejména růst podílů svátečních, tedy těch, kteří se alkoholu napijí jednou, dvakrát za měsíc. Podíl těchto svátečních pijáků ovšem dosahuje v roce 2000 násobků podílu jejich vrstevníků v roce 1994.

Z nápojů v popularitě mezi mládeží již tradičně vede pivo následované vínem a poté destiláty. Pivo je nejrozšířenějším nápojem, které se pije s největší frekvencí: více než pětina dotázaných (21 %) pije pivo častěji než 3x za měsíc a více než 6 % si dá pivo přinejmenším každý třetí den. Víno je o něco méně rozšířené než pivo: v posledním měsíci ho pilo o 7 % dětí méně (44 %) než pivo (51 %). Častěji než 3x za měsíc ho pije 12 % dotázaných, každý třetí den 3 % dotázaných. Nejméně oblíbené jsou mezi mladými destiláty, které v posledním měsíci pilo 34 % dotázaných. 11 % dotázaných je pije častěji než 3x za měsíc a téměř 4 % dotázaných dokonce každý třetí den.

Podíly úplných abstinentů v životním horizontu u chlapců jsou 19 % a u dívek 12 %. Podstatnější je opět rozdíl ve frekven-



ci během posledního měsíce, kdy aktuálními abstinenty jsou dívky ve 38 % a chlapci ve 49 %. V abstinenci mezi chlapci a dívkami tedy není významný rozdíl. U konzumentů je však odlišná frekvence pití alkoholických nápojů, tedy to, jak často alkoholické nápoje pijí. Dívky nepijí alkohol tak často a pravidelně jako chlapci, ale spíše společensky a příležitostně popijejí.

Z hlediska životního horizontu je možné pozorovat, že zkušenosti s konzumací alkoholu rostou s věkem. Pod průměrem v abstinenci jsou jen mladí ve věku 10, 11 a 12 let, ostatní věkové kategorie jsou již nad průměrem v abstinenci u sledovaného souboru. U aktuálního pití tolerance k alkoholu plynule roste s věkem – nejvyšší nárůst těch, kteří pijí často (více jak 3x v měsíci) je mezi 15 a 16 lety. Z desetiletých takto často pije 8 %, z jedenáctiletých je to více než desetina (11 %), z dvanáctiletých je to 12 %, z třináctiletých téměř pětina (18 %), ze čtrnáctiletých více než pětina (22 %). A zatímco v patnácti je to 35 %, v šestnácti je to už téměř polovina (48 %) mladých. Podle výsledků studie Mládež a návykové látky v ČR z roku 2000 se prokázalo též, že tolerance k alkoholu roste s věkem, přičemž nejvyšší nárůst těch, kteří pijí často, byl mezi 17 a 18 lety. Podle výsledků studie ESPAD 3x a více měsíčně pilo alkohol během posledních 30 dnů v roce 1999 16,8 % a v roce 1995 13,9 %.

Největší zkušenosti s alkoholem získali dotazovaní do věku 10 let. Alespoň 1 sklenici piva vypilo do 10 let 40 % dotazovaných, v dalších letech již podíl těch, kteří měli první zkušenosti s pivem klesají. Alespoň 1 sklenici vína vypila do 10 let více než pětina dotazovaných (22 %), s rostoucím věkem se první zkušenosti s pitím vína opět snižují. Alespoň 1 sklenici destilátu vypilo 14 % dotazovaných do 10 let, poté podíl zkušeností s rostoucím věkem opět klesá, s dalším maximem ve 13 (8 %) a 12 (7 %) letech. Podle studie HBSC (Mezinárodní studie Mládež a zdraví) se s rostoucím věkem stává pití stále běžnější. Pití alkoholických nápojů ve věku 11 let není ještě příliš rozšířené, ve 13 letech pije pivo alespoň jednou týdně nebo častěji celkem 21% chlapců a 8 % dívek, ve věku 15 let pije pivo 37 % chlapců a 23 % dívek [www.hbsc.org].

Zda a hlavně jak často se člověk opije, je důležitým indikátorem nadužívání a zneužívání alkoholu. Také může nepřímo vypovídat o toleranci organismu k alkoholu a i o sociální toleranci daného prostředí k mladým lidem. Nejprokazatelnější je údaj – sebeodhad za poslední měsíc. Celoživotní horizont je dobrý spíše k odhadu podílu těch, kteří alkohol buď nepijí – úplných abstinentů (jak již víme, jde o 16 % všech dotazovaných) a nebo umějí s ním zacházet, umějí pít s mírou. V životním horizontu se nikdy neopilo 57 % a dalších 25 % jen jednou či dvakrát. Riziko aktuální opilosti je na relativně vysoké hladině, o čemž svědčí údaj o bilanci posledního měsíce před dotazováním: 21 % respondentů – tedy více než pětina – uvedla, že se do stavu opilosti v posledním měsíci dostali a navíc

zhruba každý sedmý se dokázal opít každý týden. V Časté a velmi časté opilosti není mezi chlapci a dívkami patrný rozdíl. Ve studii Mládež a alkohol z roku 2000 nikdy nebylo opilýh v životě 29 % respondentů, v posledním měsíci se opila více než třetina respondentů.

Podíl intoxikovaných a také častost (frekvence) opilství v životním i měsíčním horizontu roste plynule s věkem až do 16 let. V 16 letech tvoří již podíl dětí s aktuální zkušeností intoxikace alkoholem za poslední měsíc více než polovinu (56 %). Z patnáctiletých se během posledního měsíce opil každý třetí, ze třinácti a patnáctiletých se během posledních 30 dní opil zhruba každý pátý z nich a vysoký je také podíl jedenácti- a dvanáctiletých – zhruba každý desátý z nich se během posledního měsíce opil. Opilých bylo 3x a více v posledním měsíci 13 % šestnáctiletých ve srovnání s 13,5 % ve studii ESPAD v roce 2007.

Velkou výpovědní hodnotu má i věk první opilosti, který ukazuje první předávkování alkoholem: téměř čtvrtina (24 %) dotazovaných se stihla opít do 13 let. Nejčastější odpovědi respondentů - 13 % je, že se poprvé opili do deseti let. Podle studie Mládež a návykové látky ubylo mezi žáky základních škol těch, kteří se ještě v tomto stádiu života nestihli opít: zatímco v roce 1994 jich bylo skoro 60 %, o šest let později již necelých 50 %. V první půli devadesátých let jsou – podobně jako u tabakistů – oproti údajům za rok 2000 posíleny nejmladší kategorie dětí, které již mají první „opici“ za sebou. Meziroční nárůsty rané opilosti v uplynulém období se tedy odehrávaly mezi 13 – 16 lety. Podle výsledků studie HBSC bylo opakovaně alkoholem intoxikovaných chlapců 12 % mezi 13 letými a 38 % mezi 15letými. U dívek se jednalo o 6 % a 29 %. Studie byla provedena poprvé v roce 1994 a situace je oproti roku 1994 závažnější.

## Závěr

Kouření se stává významným a závažným problémem zdravotnickým, ale i celospolečenským nejen u nás, ale i ve světě. Každá epidemie má svůj začátek, vrchol a pak odeznívá. Nejdříve začnou kouřit muži, pak prevalence jejich kouření dosáhne vrcholu a klesá, ale se 30–40 letým zpožděním ještě přichází vrchol mortality na nemoci způsobené kouřením. S jistým zpožděním se totéž opakuje u žen. To, co se odehrálo před 20 či 30 lety v USA, Kanadě nebo velké Británii, prožíváme nyní my [Kastnerová, Žižková 2007a: 81]. Z výsledků studie provedené u dětí 4.–9. tříd základních škol Jihočeského kraje se prokázalo, že rozdíly v kouření a pití alkoholu mezi pohlavími jsou vyrovnané, zkušenosti s kouřením i pitím alkoholu rostou s věkem, věk prvních zkušeností a kouření i pitím alkoholu se snižuje pod hranici 10 let a stále přibývá rizikových forem kouření a pití alkoholu.

- Čermák, M. 2006. „Konec pasivního kouření. Svět nekuřáků.“ *Zdravotnické noviny* 15: 12-15.
- Hrubá D. et al. 2003. „Začátky kouření českých adoslescentů. Hygiena.“ *Časopis pro ochranu a podporu zdraví* 1 (48): 29-41.
- Kastnerová M., B. Žižková 2007a. „Vývoj tabakismu u nás a ve světě.“ *Prevence úrazů, otrav a násilí* 1 (3): 77-79.
- Kastnerová M., B. Žižková 2007b. „Kouření jako zdravotně sociální problém.“ *Prevence úrazů, otrav a násilí* 2 (3): 183-189.
- Králíková, E. et al. 2005. „Doporučení pro léčbu závislosti na tabáku.“ *Časopis lékařů českých* 5: 327-333.
- Nešpor, K. 2002. „Průchozí“ drogy. *Co by měli vědět rodiče a další dospělí, kteří se starají o děti a dospívající*. Praha: 2002. SZÚ.
- Občané o kouření. [online], [cit. 2008-07-10]. Dostupné z: <http://www.cvvm.cas.cz>.
- Polanecký et al. 2001a *Mládež a návykové látky v České republice – trendy let 1994 – 1997 - 2001*. Praha: 2001a. Hygienická stanice hlavního města Prahy.
- Polanecký et al. 2001b. *Mládež a návykové látky v České republice – 2000*. Praha: Hygienická stanice hlavního města Prahy.
- Studie HBSC. [online], [cit. 2008-30-03]. Dostupné z: <http://www.hbsc.org>.
- Studie ESPAD. [online], [cit. 2008-30-03]. Dostupné z: <http://www.adiktologie.cz>

*Markéta Kastnerová je absolventkou 1. LF UK a Fakulty agrobiologie, potravinových a přírodních zdrojů České zemědělské univerzity v Praze. Od roku 2005 působí na Krajské hygienické stanici Jihočeského kraje se sídlem v Českých Budějovicích a také na katedře veřejného a sociálního zdravotnictví Zdravotně sociální fakulty Jihočeské univerzity. Věnuje se vědecké a pedagogické činnosti v oblasti veřejného a sociálního zdravotnictví a prevence a podpory zdraví. Lze ji kontaktovat na adrese: [marketa.kastnerova@gmail.com](mailto:marketa.kastnerova@gmail.com)*

## Pojem „společenská soudržnost“ v názorech veřejného mínění a hodnotové postoje k uspořádání společenských vztahů\*

### Conceptions of the term “social cohesion” in public opinion and value orientations to fabric of social relationships

Jiří Šafr

**Abstract:** The article pursues how the concept of „social cohesion” is understood by the Czech public. Firstly, the respondents predominantly do not know the concept; in addition spontaneous answers to the open-ended questions show that different meanings are associated with this concept. The second part analyses the battery of statements “what creates a cohesive society”. Three latent dimensions were identified: values of reciprocity and equality, collective identity and European liberalism. We can consider them general value orientations to arrangement of social relations. Only the first dimension is very weakly linked with the position in society. Correlations with political orientations and preferences, albeit weak, corroborate two-dimensionality of political values of the Czech population. In general, we can find two basic meaning spheres in public opinion, how should be achieved a cohesive society: consensus (a unity of values, common goals) and “functional interpersonal relations” (social justice, solidarity, mutual assistance, decency and confidence).

**Key words:** social cohesion, public opinion, value orientations

## Znalost pojmu společenská soudržnost

V tomto článku sledujeme, jak česká veřejnost chápe pojem „společenská soudržnost“, zda se k němu vážou odlišné sémantické dimenze a jaké hodnotové orientace stojí za představami o utváření soudržné společnosti. Pojem sociální soudržnost se objevuje ve veřejném diskursu teprve v posledních několika letech a to především v souvislosti s politikou Evropské unie a vládním programem. Dá se říci, že se vyskytuje pře-

devším v rámci odborné debaty, do běžného jazyka v odpovídajícím významu jako redukce nerovností, především regionálních, a vytváření společných evropských institucí rozhodně neproniká (podrobněji k prakticko-politickému konceptu koheze viz [Šafr, Sedláčková 2006]). Nicméně, samotný pojem „soudržnost“ ve vztahu k druhým lidem a jako charakteristika sociálních pout je čas od času v běžném diskursu používán, a to ve smyslu pospolitosti ať už národní nebo ve vztahu ke sportu jako týmová jednota. V běžném jazyce tak používá-